

YAZI DEVLETİ -MÜSLÜMAN BİR TOPLUMDA METİNSEL TAHAKKÜM VE TARİH

Brinkley Messick - Trc: M. Fatih Karakaya- Emir
Karakaya

Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya'nın takdimiyle
Açılım Yayınları/ 2016

M. Mustafa SANCAR*

Columbia Üniversitesi'nin Antropoloji bölümünde ders vermekte olan Brinkley Messick, hukuk antropolojisi ve yazılı kültürler alanında otorite olup, dünyanın sayılı akademisyenlerinden biri sayılmaktadır. Tercümesini Fatih Karakaya ve Emir Karakaya'nın üstlendiği, takdimini Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya'nın yapmış olduğu eser 2016 yılında Açılım yayınlarından çıkmıştır. Brinkley Messick'in ilim dünyasına sunduğu bu eser, yazının Müslüman toplumlar için ifade ettiği anlama ışık tutmayı amaçlayan önemli bir çalışmadır. Eser, Müslüman bir toplumda yazı ve otorite arasında değişen ilişkiyi ele

* Arş. Gör., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

almaktadır. Eserin giriş kısmında Necmettin Kızılkaya'nın yapmış olduğu takdim eserin, konu, üslup ve tarzını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Eser, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında ulus-devletlerin kurulmasıyla şer'î siyasetin veya metinlerin nasıl kullanıldığını Yemen üzerinden ortaya koymaktadır. Yazar, özellikle yeni bir ulusal kimlik inşa etmek için mezhepler arasındaki farkların görmezden gelindiğini ve daha önce metodolojik tartışmalara konu olan bu farkların olabildiğince pragmatik bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Yazar, İslam dünyasında ulus-devletlerin inşa süreçlerinde fıkhıtan kanuna geçişin hikâyesini, Yemen'i merkeze alarak profesyonelce ortaya koymaktadır. Eserde ulus-devletlerin inşa sürecinde şeriatın ne şekilde kullanıldığı ve yeni bir ulusal kimlik oluşturmak için şeriatın hangi alanlarının titizlikle seçilip kanunların içine yerleştirildiği ortaya konmaktadır. Eserde üzerinde durulan önemli hususlardan biri de klasik eğitim sistemidir. Yazar, Yemen özelinde medrese merkezli eğitimin yapısını tahlil etmekte ve bu tür bir eğitimde ezberin, okumanın, bir hocadan duymanın, yazmanın rollerine değinmektedir. Yazar bunlara değinirken yer yer klasik eğitim ile modern eğitim arasında bazı mukayeseler yapması günümüz okuyucusunun her iki sistemi artı ve eksileriyle görmesine olanak sağlamaktadır. Yazar, yazı devletinin hem bir siyasi yapı hem de söylemsel bir durum olduğunu ve amacının böylesi bir metinsel siyasayı yeniden inşa etmek ve onun yakın dönemlerdeki yavaş dönüşümünü ayrıntılandırmak olduğunu söylemektedir. Eser, Yemen'in özgün tarihine bir katkıya niyetlenmenin dışında, daha geniş ölçekte uygarlık ve karşılaştırmalı ilişkinin metinsel ilgilerine hitap etmektedir. Yazar, eserinde sık sık kişilerden alıntılar yapar ve onlardan biri de Marcel Mauss'tur. O'nun bir ifadesinden alıntı yaparak şeriat'ın, 'her tarz kurumun içinde dini, hukuki, ahlaki, iktisadi kurumların birlikte ifade bulduğu "bütüncül" söylemin bir türü olarak nitelendirilebildiğini söylemektedir. Yazar, şeriatı, toplumsal bir söylemin en önemli unsuru olarak ele alırken uzun deyişleri, inşasının esnekliği, yoruma açıklığı ve metinlerin açık yapısının kıymetine vurgu yapıyor. Böylece yazar, şeriatın toplumsal ehemmiyeti ve ayırt edici yorumsal dinamizm biçimlerini değişen çeşitlilikte belirsizleştiren batılı standartlarda çerçevelenmiş bir anlayıştan uzaklaşmaktadır. Yazar, söylemin sık sık iddia edildiğinden dikkate değer şekilde daha az ideal ve katı olduğunu öne sürerken şeriatın pratikteki konumunun İslam âleminde zaman ve mekâna göre

çeşitlilik arz ettiğini de kabul etmektedir. Yazar, kullandığı kitapların büyük oranda son bir buçuk asra ait olup kişilerden ve yerel başkent İbb'deki resmi kaynaklardan elde edildiğini ifade etmektedir. Burada yazar, 12. asırda İbn Samuradan başlayıp Zabara, Vasî, ve Ciraî gibi geleneksel isimlere ve Muhammed ve İsmail el-Ekva kardeşler gibi çağdaş alimlere dek devam eden birçok Yemenli tarihçinin eserlerinden istifade ettiğini, tüm bu tarihçilerin şer'î hukuk metinlerinde ortak olan düşünsel formasyona sahip olduklarını dile getirir. Bu metinler şikâyetler, bağlayıcı olmayan görüşler, mahkeme hükümleri, satış akıtları ve birçok türden emlak belgeleri ve çeşitli türden bürokratik kayıtları içermektedir. Adres olarak tamamıyla mahalli olmakla birlikte, çoğu temsili belge türü diğer İslam toplumlarınca da bilinmekteydi. Yazar, tarihsel yazımın, resmi doktrin ve yerel uygulamalar arasındaki ilişkiye dair bir başka bakış açısı sunduğundan bahseder.

Yazar, metinsel tahakkümün gerçekliğine yaklaşımının iki türlü olduğundan söz eder. Eserinde Resmî şer'î öğretisi ve imamlık görüşleri, yerel belgeler ve Dağlık Yemen tarihleri gibi aracı metinleri dikkate alırken, "bil-direnin söylemi" olarak inşa edilmemiş bilgi bütünü'nün görüşleri ile günlük konuşma dili anlayışını dengelemeye gayret etmiştir. Odaklandığı kaynakların, bilhassa da şer'î metinler ve şerhlerin hak ettikleri bağlamsal ilgiyi daha evvel görmediklerinden, öğretilere ait kitaplar içerisinde muhakemeler ve varsayımların geniş ölçekli dallanıp budaklanan bağıntıları açısından sistematik bir biçimde anlamadıklarından bahseder. Yapılması gerekenleri açıklamayı da ihmal etmeyen yazara göre, bir söylemin iktidar imalarını anlamak adına yapılması gereken ilk iş, inşa ve argümanları bilmek, nüfuz sahasındaki bağlantıları incelemek ve tahakküm edilen dünyanın yerleşik, sahiplenilmiş ve sükûna ermiş kiplerini belirlemektir.

Yazar eserin birinci bölümünde, bir şer'î düşünce ekolünün metinlerini belli bir örnek olarak alıp otorite kurucu metinler kültürünü tanıtmaktadır. Kur'an'ı ana örnek kabul etmekle birlikte, metinsel aktarım soy kütükler, bu "yazılı kanun" geleneğinin bir ana motifi sayılan "ezberden okuma" içinde sunulmaktadır. İkinci bölüm, fikhî metinler tartışmasını daha önceki hükümdar imamlara ait ikinci büyük şer'î düşünce ekolüne yayar. İdeal imam, kılıç kuşandığı kadar kalem kullanmaya da ehil bir kumandandır. Dördüncü bölüm, Kur'an okullarındaki daha ileri ders halkalarında cari

aktarım yöntem ve mantığını sunmaktadır. Beşinci bölüm, eski Kur'an okulu anımsatan çağdaş bir yemen hicvi ile başlamaktadır. Ardından 'yeni usûl' okulların 19. yüzyıl sonu görünüşleri ve daha sonraki imamlık dönemi melezlenmelerinin izini sürmektedir. Altıncı bölüm, devlet yayınları, kütüphane reform ve resmi tarih yazımındaki 20. yüzyıl metinsel teşebbüslerini ele alır. Yedinci bölüm, iki dünyevi yorum kategorisi arasındaki yorumsal işbirliği ile alakalıdır. Sekizinci bölüm, toplumun hâkim şer'î tahayyülünce tanımlanan toplumsal hiyerarşi ve yorum arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kadılık üzerine olan dokuzuncu bölüm ise, şer'î mahkeme süreci ve imamların yönetimindeki idare pratiğiyle ilişkilendirdiği mevcudiyet idealini daha da geliştirmektedir. On birinci bölüm, sözleşme ve tapu gibi alelade yasal belgelerin kullanımını incelemekte ve bunların birer delil olarak değerlerinin neden sorgulandığı ile ilgilenmektedir. Bu ilk metinler grubu, metinsel siyaseti yeniden inşa ederken; ikinci grup son değişimlerin seyri ile ilgilidir. Kitapta tartışılan süreksizlik çözümlenmeleriyle ilgili temalara takdim mahiyetindeki üçüncü bölüm, otorite kurucu şer'î metinlerin kanun halinde düzenlenme süreci vasıtasıyla dönüşümünü ele almaktadır.

Yazar, Yemen'in tarihsel süreci, coğrafi yapısı, ticari sistemini derinlemesine tahkik ederek betimleyici bir üslupla tasvir etmektedir. Yazar, metnin soy kütükleri bölümünde, metin ve kişileri aktarırken görsel olarak ta okuyucuya aktarımlarda bulunur. Yazar, Şafiliğin Yemen'e girişi ve yayılışı, güçlü metinlerin kişilere, mezhebe bağlama ve bölge üzerindeki etkisi, Kur'an'ın da ezber bir metin olmasından hareketle İslam eğitim metodunda ezberin önemi, ezberlenen metnin yazılı metin üzerindeki ayrıcalığı gibi konuları derinlemesine analiz eder. Yazar, Yemen'de Zeydî ve Şafî hâkimiyetinin bölgelere ayrıldığını, Şafiîlerin çoğunlukla aşağı Yemen'in güney dağlık bölgelerinde yoğunlaşmışken; Zeydiler'in büyük ölçüde kuzey platolarda yani yukarı Yemen'de yer aldıklarını, Zeydiliğin Sünniliğe benzerliği olmasına rağmen temel farkların da olduğundan bahseder. Yazar, Yemenli Zeydî ve Şafî bir alim'in eser ve görüşlerini zikrederek, Zeydî - Şafî entelektüel diyaloguna vurgu yapar. Yazar, Osmanlılar'ın Yemen -İbb şehrine hâkimiyeti ve sünniliği yayma politikasından, Türkler ve imamlar arasındaki çekişme ve hakimiyet kurma çabalarından, bu çabanın sadece savaş meydanlarında olmayıp şeriat söylemlerinde de olduğundan bahse-

der. Yazar eserinde, klasik fıkıh metinlerinin çağa uyum sorunu, sorunun çözümü için “Mecelle”nin yazımı, “Mecelle”nin türü, içeriği, İslam şeriatına ve Mecelle’ye yapılan eleştirilerden söz eder. Yazar, sömürge devletlerinin İslam hukukunu, “durağan” ve “düzensiz” olarak nitelermeleri ve eleştirmelerinden, oryantalistlerin klasik eserleri tercüme ederek orijinal metni, olumsuzlama ve kıymetsizleştirmeye çalıştıklarından bahseder. Cumhuriyet dönemi metinlerden de bahseden yazar, bu dönemde eski fıkıh metinlerinin tek müellife sahip olması, yerini çoğul hukuki sese ve otoriter metin görüşü de yerini buyurgan kanun maddesine bıraktığını söyler. Yazar, şer’i toplumda İslam-bilgi ilişkisinden, ilim-cehalet, avam-havas ayırımından, müctehid ve mukallid’in durumları ve konumlarından, ilmin ve delillerin öneminden bahseder. Yazar, İslam’daki hiyerarşik tabakalar, toplumsal katmanlar, cinsiyet ayrımı, evlilikte denklik gibi mevzulara da girer. Mahkeme düzeninden de bahseden yazar, 1916 tarihinde adliye personellerinin aldıkları aylık maaşlarını ve personel hiyerarşisini liste halinde sunmaktadır. Yazar, kalemin cazibesinden bahsederek, yazının kanıt oluşunu delillendirir ve yazının önemini gösteren şu methiyeyi aktarır:

“Yazı, insanların işlerinin (muamelat) esaslarından ve insan iletişiminin yollarından birisidir. İki dilden biridir, doğrusu daha yüce olandır. Onunla gelenekler korunmuş; daha önceki nesillerin koşulları, adetleri ve tarihi bilinmiş; onunla kanunlar ve hukukçular hakkında bilgiler edinilmiştir. En önemli araçtır o, ölmüş olanlarla yaşayanlar arasındaki en büyük aracı. Peygamberler çağrılarının siyahlara, beyazlara, yakındakilere ve uzaktakilere yayılmasında ondan faydalanmışlardır. Onunla krallara karşı, Sezar’a ve Hüsrev’e olanlar da dâhil, ayaklanmalar çıkmış; onun beyannameleri ile gerçek açık olana ve Allah’ın emri zuhur edene kadar, Arap ve yabancı uluslara, seslenmişlerdir.”

Yazar, son olarak Yemen’de Osmanlı, imamlık ve cumhuriyet dönemlerinde spiral metinleri, yazılı belgeleri yazım yöntemleri, tarzları, sayfa düzeni, devlet mühürleri, bunların farklı dönemlerdeki dönüşümünü anlatıp görsel olarak ta okuyucuya sunar.

Sonuç olarak, Yemen’deki İslam toplumunun genel yapısı, bölgenin tarihsel süreci, coğrafi yapısı, siyasi yapısı, ticari yapısını -çoğu oryantalistin aksine- çok iyi analiz eden yazar, Müslüman bir toplumda yazı ve otorite

arasında değişen ilişkiyi ele alarak, Müslüman bir toplumda metinsel tahakküm hakkında derin, titiz, ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bunu yaparken Yazar, konuları detaylı, organizasyonel teknik üslup tarzıyla anlatarak alana ve üsluba hâkimiyetini okura hissettiriyor. Yazarın, açıklayıcı, tanımlayıcı üslubun yanı sıra yer yer de betimleyici ve öyküleyici üslup kullandığını görmekteyiz. Konuya göre üslup tarzını değiştiren ve üslup geçişlerini ustaca yapan yazar, okura üslup ve anlatı tarzı açısından çok yönlü bir eser hediye ediyor. Yazar, eserinin konu başlıklarında konuyla alakalı başka kişilerden aktarımlarda bulunarak, okura konu hakkında -veciz üsluplu- ön bilgi veriyor. Yazar, kişi, eser ve olayları anlatırken fotoğraflardan da yararlanıyor. Bu şekilde okurun esere daha fazla bağlanmasını ve anlatılanları daha iyi kavramasını sağlıyor.